

TEMMÂM b. GÂLİB

TEMMÂM b. GÂLİB

(تَمَام بن غالب)

Ebû Galib Temmâm b. Galib
b. Ömer el-Mürsî el-Kurtubî
(ö. 436/1044 [?])**Endülüsli****Arap dili ve edebiyatı âlimi,
sözlükçü.**

Kurtuba'da (Cordoba) IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. İncir ticaretiyle uğraştığı için İbnü't-Teyyân (İbnü't-Teyyânî, Teyyânî) olarak da anılır. İlk eğitimini babasından aldı. Ebû Bekir ez-Zübeydî ve İbn Cebrûn gibi âlimlerden faydalandı. Başta sözlük olmak üzere dil ilimlerinde zamanının önde gelen âlimleri arasında yer aldı (İbn Beşkûvâl, II, 746). Çağdaşları tarafından Arap dili alanında otorite sayılıyor, bu sebeple "lugavî" ve "edîb" diye anılıyordu. Endülüs'te Ebû Temmâm'ın şiirlerini babasından alarak nakleden önemli râvilerden biridir. Hayatını incir üretimiyle tanınan Mürsiye ile (Murcia) Meriye (Almeria) şehirlerinde geçirdi. Öğrencileri arasında Ebû Abdullah Muhammed b. Madâ ve Ebû Bekir Muhammed b. Hişâm el-Mushaffî zikredilir. Ancak Ebû Bekir el-Mushaffî'nin kendisiyle sadece birkaç defa görüştüğü de rivayet edilir. Meriye Valisi Züheyr el-Âmirî'nin veziri Ahmed b. Abbas'ın babası Temmâm'ı oğlunun eğitimi için Meriye'ye davet etti. Böylece hem valinin hem diğer bazı devlet adamlarının çocuklarına hocalık yaptı. Hayatının son yıllarını geçirdiği Meriye'de 421 (1030), 433 (1041) veya 436 (1044) yılında öldü. IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısı ile V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında Endülüs'te büyük karışıklıkların görüldüğü ve Endülüs Emevî Devleti'nin sona erip (422/1031) birtakım küçük devletlerin kurulmaya başlandığı sıkıntılı dönemlerde yaşayan Temmâm dürüst ve sağlam karakterli bir şahsiyetti. Dâniye (Denia) Emîrliği'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Mücâhid el-Âmirî'nin ona 1000 dinar gönderip *Telkîhu'l-ʿayn* adlı eserini kendisine ithaf etmesini istemesi üzerine Temmâm'ın dünya kadar para verilse bile yalan söyleyemeyeceğini ve eserini bütün okuyucular için yazdığını söylemesi (Humeydî, I, 283; Yâkût, III, 80-82) onun bu özelliğini ortaya koymaktadır.

Eserleri. Bazı kaynaklarda *Ahbâru Tihâme*, *Telkîhu'l-ʿayn fi'l-luğa*, *Şerhu'l-Faşîh li-Saʿleb fi'l-luğa*, *Fethu'l-ʿayn ʿalâ Kitâbi'l-ʿayn* ve *el-Mûʿab fi'l-luğa* adlı eserler Temmâm'a nisbet edilir (*He-*

diyyetü'l-ʿarifin, I, 245-246). Eski kaynaklarda ismi belirtilmeden tek ve eşsiz bir eserinden söz edilirken sonraki kaynaklarda genellikle *el-Mûʿab* ve *Telkîhu'l-ʿayn* diye iki eseri kaydedilir (Kehhâle, III, 92-93; Sezgin, VIII, 256). Ancak "Telkîhu'l-ʿayn"ın bir kitap adı olmadığı, bazı kaynaklarda *el-Mûʿab* isminden sonra konan "bi-fethi'l-ayn" ibaresindeki ilk kelimenin yanlış okunmasıyla ayrı bir kitap adı zannedildiği ileri sürülmektedir (*EP²* [İng.], X, 178-179). Bu durumda Temmâm'ın *el-Mûʿab* adıyla tek bir sözlük telif ettiği şeklindeki görüş isabetli görünmektedir. Ayrıca "Telkîhu'l-ʿayn" ifadesinin Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-ʿayn*'i ile bu sözlük arasındaki ilişkiye dikkat çekmek için *el-Mûʿab*'ın başka bir adı olabileceği de söylenmektedir (Safedî, X, 398). Muhtasar olmasına rağmen çok yararlı bilgiler içeren *el-Mûʿab*, *Kitâbü'l-ʿayn*'daki açıklamaları Kurʿân-ı Kerîm, hadis ve şiirlerden şahidlerle birlikte bazı yanlışları ve hatalı okumaları ayıklayarak veren, ayrıca İbn Düreyd'in *el-Cemhere* adlı sözlüğünde mevcut bütün malzemeyi toplayan önemli bir sözlüktür. Eser bilhassa Endülüs âlimleri tarafından çok beğenilmiş, İbn Hazm ve Şekundî gibi âlimler Endülüsülüler'in övünç kaynağı sayılan çok önemli eserlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak ileriki yıllarda ilgi görmeyen sözlük çok geçmeden unutulmuştur. Fiil ve isim kalıpları ile köklerin son harfine göre alfabetik düzenlenen *el-Mûʿab*'ın yazma nüshası 1914 yılında Anistâs Mâri el-Kermelî tarafından Bağdat'taki Mezopotamya Kermelî Babaları Misyonu Kütüphanesi'nde bulunmuş, fakat eserin dışarıya çıkarılmasına izin verilmemesi yüzünden araştırmacılar tarafından kullanılamamış ve günümüze kadar neşredilememiştir. Kermelî, *Mecelletü Luğati'l-ʿArab* dergisinde sözlüğü tanıtan bir makale yazmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *Risâle fi fazli'l-Endelüs* (Makkarî, *Nefhu't-tib* içinde), III, 171-172; İsmâil b. Muhammed eş-Şekundî, *Risâle fi'd-difâʿ ʿani'l-Endelüs* (a.e. içinde), III, 190; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I, 283; II, 556; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre*, I/4, s. 19; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 359-361; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I, 283; II, 556, 746; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (Ebyârî), I, 309; Yâkût, *Muʿcemü'l-üdebaʿ* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ), Beyrut 1420/1999, III, 80-82; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 259-260; III, 215; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 300-301; İbn Saïd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 166; Safedî, *el-Vâfi*, X, 398; Himyerî, *er-Ravzü'l-miʿtâr* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1984, s. 593; Süyûtî, *el-Müzhir* (nşr. M. Ah-

med Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru lhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye), I, 88-89; *Keşfü'z-zunûn*, I, 481; *Hedyyetü'l-ʿarifin*, I, 245-246; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʿellifin*, III, 92-93; Sezgin, *GAS*, VIII, 256; Abdüalâfi Vedgirî, *el-Muʿcemü'l-ʿArabi bi'l-Endelüs*, Rabat 1404/1984, s. 61-66; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Muʿcemü'l-meʿâcim*, Beyrut 1407/1987, s. 205-220; Anistâs Mâri el-Kermelî, "el-Mûʿab précieux dictionnaire aujourd'hui retrouvé: el-Mûʿab muʿcem ʿArabi bedîʿ fuķide fe-vüicide", *Mecelletü Luğati'l-ʿArab*, IV/1, Bağdad 1914, s. 5-11; Omar Bencheikh, "Tammâm b. Ghâlib", *EP²* (İng.), X, 178-179; Mahmûd Mehdevî Dâmgâni, "Tammâm b. Gâlib", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 142-143.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

TEMMÂM er-RÂZÎ

(تَمَام الرازى)

Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed
b. Abdillâh el-Becelî er-Râzî ed-Dimaşkı
(ö. 414/1023)**Muhaddis.**

330'da (941-42) Dimaşk'ta doğdu. Aslen Reyli olan ve birçok ilmî seyahatte bulunan babası Muhammed, İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'ta kendisine sıkça atıfta bulunduğu bir muhaddis ve tarihçi olup Dimaşk'a yerleşmişti (Devserî, I, 10). Babası sayesinde eğitimine erken yaşta başlayan Temmâm, Kurʿân-ı Kerîm'i Gulâm es-Sebbâk diye bilinen Ebû Bekir Ahmed b. Osman er-Rabaî'den öğrendi (İbn Asâkir, XI, 43). İlk hadis derslerini daha sekiz yaşında iken Hasan b. Habîb el-Hasâirî ve Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Fedâle'den aldı. Kısa süre sonra vefat eden bu hocalar aynı zamanda babasının da hocası olduğundan Temmâm bazı rivayetlerinde babasıyla aynı tabakada yer alarak âli isnad sahibi oldu. Sayıları 170'i bulan hadis hocalarının neredeyse tamamı Dimaşklı'dır yahut bir süre Dimaşk'ta bulunan kişilerdir (Temmâm er-Râzî, II, 401-421; Devserî, I, 12). Temmâm, özellikle gençlik yıllarında Dimaşk'ta yönetimin sürekli el değiştirmesiyle ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık ve yol güvenliğinin bulunmaması yüzünden uzak bölgelere ilmî seyahat yapma fırsatı bulamadı, sadece Filistin bölgesindeki Remle'ye gidebildi. Babası ve adı geçen iki hocasından başka Hayseme b. Süleyman, Ebû'l-Kâsım Hâlid b. Muhammed el-Hadramî, İbn Zebr er-Rabaî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Süleyman b. Hazlem, İbnü'n-Nablusî, Hamza el-Kinânî, Ebû Abdullah İbn Mende, Mâlinî gibi şahıslardan hadis tahsil etti. Kendisinden hadis nakledenler arasında hocası Abdülvehhâb el-

Temmmâm er-Râzî'nin *Risâle fi beyâni'l-fıraki'd-dâlle* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Köprülü Ktp., Hâfız Ahmed Paşa, nr. 76)

Kilâbî yanında Ebû'l-Hüseyn el-Meydânî, Hasan b. Ali el-Ahvâzî, Hasan b. Ali el-Lebbâd, Abdülazîz b. Ahmed el-Kettânî, Benî Sasrâ'dan Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin sayılabilir. Temmmâm 3 Muharrem 414'te (28 Mart 1023) Dimaşk'ta vefat etti. Onun hadis ve ricâl alanında, ayrıca Şam bölgesine ait hadisleri ezberleme konusunda mahir olduğu bildirilmiş ve Zehebî tarafından "hâfiz, muhaddisü's-Şâm" gibi sıfatlarla anılmıştır.

Eserleri. 1. *el-Fevâ'id* (*Fevâ'idü'l-hadis*). Âlimlerin garîb ve nâdir rivayetlerinden derlenerek meydana getirilen fevâid türünün örneklerinden ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî*'deki kaynaklarından olan eserde 1800 civarında rivayet yer almaktadır (nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, I-II, Riyad 1992, 1994, 1997). Heysemî eseri *Tertîbü e-hâdisi Fevâ'idi Temmmâm* adıyla düzenlemiştir. Abdülganî Ahmed Cebr Müzhir Temimî, *el-Fevâ'id*'i 1983'te Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlamış, Ebû Süleyman Câsim b. Süleyman el-Füheyd ed-Devserî, eserdeki hadisleri fıkıh konularına göre sıralanıp kaynaklarını göstermek suretiyle *er-Ravzü'l-bessâm bi-tertibî ve tahrici Fevâ'idi Temmmâm* adıyla yayımlamıştır (I-V, Beyrut 1987-1994). Devserî neşre esas aldığı nüshaya Münzirî tarafından kaydedilen kısa notları da göstermiştir. 2. *Müsnedü'l-mukillîn mine'l-ümerâ'* ve *s-selâtin*. Yûsuf b. Hakem es-Sekafî, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Ebû Müslim-i Horasânî, Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr, I. Yezîd ve Abbâsî Veziri Fazl b. Rebî gibi idarecilerin rivayetlerinden oluşan müsned tertibinde bir risâledir (*Mecmû'atü resâ'il fi'l-*

hadîs içinde, nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâ-merrâî, Küveyt 1980; nşr. Mecdî Fethî Seyyid, Tanta 1989). 3. *Hadîsü Ebi'l-uşerâ' ed-Dârimî*. İbn Hacer'e göre eserin adı *Müsnedü Ebi'l-Uşr ed-Dârimî* veya *Hadîsü Ebi'l-Maşer ed-Dârimî*'dir (*el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 147, 325; nşr. Bessâm Abdülvehhâb Câbî, Dimaşk 1984). 4. *Ah-bârü'r-ruhbân ve mevâ'izuhum* (a.g.e., s. 91; Sehâvî, s. 213; *Keşfü'z-zunûn*, I, 27). Selâhaddin el-Müneccid, İbn Ebû'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) bu eserden *el-Müntekâ min Kitâbi Ahbârü'r-ruhbân* adıyla bir özet yaptığını ve kendisinin bunu neşrettiğini söylüyorsa da (*Mu'cem*, s. 23) bu tarihen mümkün olmadığı gibi Selâhaddin el-Müneccid'in yayımladığı metin (*MIDEO*, III [Kahire 1956], s. 349-358) kendisinin de belirttiği gibi kimliği bilinmeyen bir kişiye dairdir (a.g.e., s. 350). Diğer bir kaynağa göre ise bu özet yine İbn Ebû'd-Dünyâ'ya nisbet edilen *er-Ruhbân* adlı kitaba aittir (*DîA*, XIX, 459). 5. *Cüz' fihi İslâmü Zeyd b. Hârîşe ve gayruhü min e-hâdisi's-şüyüh*. Zeyd b. Hârîşe'nin hayat hikâyesinin ve diğer sahâbîlere ait bazı rivayetlerin yer aldığı risâle, İbnü'l-Mibred'in *Cevâbü ba'zi'l-hadem li-eh-li'n-ni'am 'an taşhîfi hadîsi ihtecem ve el-Aşeretü min merviyâti Şâlih ibni'l-İmâm Ahmed ve ziyâdâtihâ* adlı eserleriyle birlikte neşredilmiştir (nşr. Muhammed Sabâh Mansûr, Beyrut 2003). 6. *Kitâbü men revâ 'ani's-Şâfi'i* (Sezgin, I, 227). 7. *Cüz' fihi ahbâr ve hikâyât 'an Ebi Bekr Muhammed b. Süleymân er-Raba'î* (Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 71, vr. 125-144; *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 62). 8. *Kitâbü'n-Nevâdir*. Eserde müellifin talebesi Abdülazîz b. Ahmed el-Kettânî'ye

ait bazı ilâvelerin bulunduğu zikredilmiştir (İbn Hacer, s. 119). 9. *Risâle fi beyâni'l-fıraki'd-dâlle*. Belli başlı kelâm fırkaları ile görüşlerinin kısaca tanıtıldığı bir eserdir (Köprülü Ktp., Hâfız Ahmed Paşa, nr. 76, vr. 199-201).

BİBLİYOGRAFYA :

Temmmâm er-Râzî, *el-Fevâ'id* (nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi), Riyad 1418/1997, II, 401-421 (fihrist); İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XI, 43; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 18; XVII, 289; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres* (nşr. M. Şekkûr el-Meyâdîni), Beyrut 1418/1998, s. 91, 119, 147, 251, 325; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbih*, s. 213; *Keşfü'z-zunûn*, I, 27; Sezgin, *GAS*, I, 226-227; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihine'd-Dimaşkiyyin*, Beyrut 1398/1978, s. 23; Câsim b. Süleyman el-Füheyd ed-Devserî, *er-Ravzü'l-bessâm bi-tertibî ve tahrici Fevâ'idü Temmmâm*, Beyrut 1408/1987, I, 10, 12-48; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Selmân – Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-muşannefâti'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991, s. 318; *el-Fihrisü's-şâmil: el-Hadîs* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1991, I, 62; Necm Abdurrahman Halef, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâsi'l-'Arabî*, Cidde 1422, IV, 594-595; İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebû'd-Dünyâ", *DîA*, XIX, 459.

HALİT ÖZKAN

TEMPLIER

(bk. DÂVİYYE ve İSBİTÂRİYYE).

TEMRİZ

(التمریز)

Hadis metninde bir kelimenin yanlışlığına veya bir rivayetin zayıflığına işaret etmek için kullanılan terim.

Sözlükte "hastalanmak" anlamındaki **maraz** kökünden türeyen **temrîz** "birine hastalık nisbet etmek, onu zayıf saymak" demektir. Kelime hadis terimi olarak iki mânaya işaret etmek üzere kullanılır. İlk kullanım şekli hocadan alındığı gibi nakle-dilmekle birlikte söz konusu rivayette lafız veya anlam bakımından yanlış yahut ek-sik olduğu düşünülen kelime veya cümle-nin üzerine başı sâd harfine benzeyen, ancak kuyruğu kapatılmayıp düz bir çizgi şek-linde uzatılan bir işaret konulmasıdır. Râ-vinin kelimedeki yanlışlığın farkına vardığını, ancak hocasından bu şekilde duydu-ğu için rivayeti olduğu gibi muhafaza et-tiğini gösteren bu işarete "temrîz âlâme-ti" veya "dabbe" denir (bk. DABBE). Tem-rîzin ikinci kullanım şekli ise râvinin veya haberin zayıf olduğunu söylemektir ki bu-na **taz'îf** adı da verilir. Temrîz için bazan maraz kökünün tef'îl kalıbının mâzi ve mu-